त्यक्ता सापि तनुस्तेन सत्त्वप्रायमभूद्दिनम् ।
ततो हि बलिनो रात्रावसुरा देवता दिवा ॥
सत्त्वमात्रात्मिकामेव ततोऽन्यां जगृहे तनुम् ।
पितृवन्मन्यमानस्य पितरस्तस्य जज्ञिरे ॥
उत्ससर्ज्ज ततस्तान्तु पितॄन् सृष्ट्वापि स प्रभुः ।
सा चोत्सृष्टाभवत् सन्ध्यादिननक्तान्तरस्थितिः॥
रजोमात्रात्मिकामन्यां जगृहे स तनुं ततः ।
रजोमात्रोत्कटा जाता मनुष्या द्विजसत्तम ॥
तामप्याशु स तत्याज तनुमाद्यः प्रजापतिः ।
ज्योत्स्ना समभवत् सापि प्राक्सन्ध्या याभिधी-
यते ॥
ज्योत्स्नोद्गमे तु बलिनो मनुष्याः पितरस्तथा ।
मैत्रेय सन्ध्यासमये तस्मादेते भवन्ति वै ॥
ज्योत्स्ना रात्र्यहनी सन्ध्या चत्वार्य्येतानि वै
प्रभोः ।
ब्रह्मणस्तु शरीराणि त्रिगुणोपाश्रयाणि तु ॥
रजोमात्रात्मिकामेव ततोऽन्यां जगृहे तनुम् ।
ततः क्षुद्‌ब्रह्मणो जाता जज्ञे कोपस्तया ततः॥
क्षुत्क्षामानन्धकारेऽथ सोऽसृजद्भगवांस्ततः ।
विरूपाः श्मश्रुला जातास्तेऽभ्यधावन्त तं
प्रभुम्॥
मैवं भो रक्ष्यतामेष यैरुक्तं राक्षसास्तु ते ।
ऊचुः खादाम इत्यन्ये ये ते यक्षास्तु यक्षणात्॥
अप्रियेणाथ तान् दृष्ट्वा केशाः शीर्य्यन्त वेधसः ।
हीनाश्च शिरसो भूयः समारोहन्त ते शिरः ॥
सर्पणात्ते भवन् सर्पा हीनत्वादहयः स्मृताः ।
ततः क्रुद्धो जगत्स्रष्टा क्रोधात्मानो विनिर्म्ममे॥
वर्णेन कपिशेनोग्रा भूतास्ते पिशिताशनाः ।
धयन्तो गां समुत्पन्ना गन्धर्व्वास्तस्य तत्क्षणात्
पिबन्तो जज्ञिरे वाचं गन्धर्व्वास्तेन ते द्विज ।
एतानि सृष्ट्वा भगवान् ब्रह्मा तच्छक्तिचोदितः॥
ततः स्वच्छन्दतोऽन्यानि वयांसि वयसोऽसृजत्
अवयो वक्षसश्चक्रे मुखतोऽजाः स सृष्टवान् ॥
सृष्टवानुदराद्गाश्च पार्श्वाभ्याञ्च प्रजापतिः ।
पद्भ्यां चाश्वान् समातङ्गान् रासभान् गवयान्
मृगान् ॥
उष्ट्रानश्वतरांश्चैव न्यङ्कूनन्यांश्च जातयः ।
ओषध्यः फलमूलानि रोमभ्यस्तस्य जज्ञिरे ॥
त्रेतायुगमुखे ब्रह्मा कल्पस्यादौ द्विजोत्तम ।
सृष्ट्वा पश्वोषधीः सम्यक् युयोज स तदाध्वरे॥
गौरजो पौरुषो मेषो अश्वाश्वतरगर्द्दभाः ।
एतान् ग्राम्यपशूनाहुरारण्यांश्च निबोध मे ॥
श्वापदो द्विखुरो हस्ती वानरः पक्षिपञ्चमः ।
औदकाः पशवः षष्ठाः सप्तमास्तु सरीसृपाः ॥
गायत्त्रञ्च ऋचश्चैव त्रिवृत्सामरथन्तरम् ।
अग्निष्टोमञ्च यज्ञानां निर्म्ममे प्रथमान्मुखात्॥
यजूंषि त्रैष्टुभं छन्दः स्तोमं पञ्चदशं तथा ।
वृहत्साम तथोक्थञ्च दक्षिणादसृजन्मुखात् ॥
सामानि जगती च्छन्दः स्तोमं सप्तदशं तथा ।
वैरूपमतिरात्रञ्च पश्चिमादसृजन्मुखात् ॥
एकविंशमथर्व्वाणमाप्तोर्य्यामाणमेव च ।
अनुष्टुभं स वैराजमुत्तरादसृजन्मुखात् ॥

उच्चावचानि भूतानि गात्रेभ्यस्तस्य जज्ञिरे ।
देवासुरपितॄन् सृष्ट्वा मनुष्यांश्च प्रजापतिः ॥
ततः पुनः ससर्ज्जादौ सङ्कल्पात् स पितामहः ।
यक्षान् पिशाचान् गन्धर्व्वान् तथैवाप्सरसां
गणान् ॥
नरकिन्नररक्षांसि वयःपशुमृगोरगान् ।
अव्ययञ्च व्ययञ्चैव यदिदं स्थाणुजङ्गमम् ।
तत् ससर्ज्ज तदा ब्रह्मा भगवानादिकृत् प्रभुः ॥
तेषां ये यानि कर्म्माणि प्राक्सृष्टां प्रतिपेदिरे
तान्येव ते प्रपद्यन्ते सृज्यमानाः पुनः पुनः ॥
हिंस्राहिंस्रे मृदुक्रूरे धर्म्माधर्म्मावृतानृते ।
तद्भाविताः प्रपद्यन्ते तस्मात्तत्तस्य रोचते ॥
इन्द्रियार्थेषु भूतेषु शरीरेषु च स प्रभुः ।
नानात्वं विनियोगञ्च धातैव व्यसृजत् स्वयम्॥
नाम रूपञ्च भूतानां कृत्यानाञ्च प्रपञ्चनम् ।
वेदशब्देभ्य एवादौ देवादीनां चकार सः ॥
ऋषीणां नामधेयानि यथा वेदश्रुतानि वै ।
तथा नियोगयोग्यानि अन्येषामपि सोऽकरोत्॥
यथार्त्तावृतुलिङ्गानि नानारूपाणि पर्य्यये ।
दृश्यन्ते तानि तान्येव तथा भावा युगादिषु ॥
करोत्येवंविधां सृष्टिं कल्पादौ स पुनः पुनः ।
सिसृक्षाशक्तियुक्तोऽसौ सृज्यशक्तिप्रचोदितः ॥”
इति विष्णुपुराणे । १ । ५ । २७—६५ ॥
सृष्टिप्रदा, स्त्री, (सृष्टिं तद्धेतुभूतगर्भं प्रददातीति
प्र + दा + कः ।) गर्भदात्रीक्षुपः । इति राज-
निर्घण्टः ॥
सॄ, गि हिंसे । इति कविकल्पद्रुमः ॥ (क्र्या०-
पर०-सक०-अनिट् ।) दन्त्यादिर्वकारोपधः
तद्रहितोऽपीति केचित् । गि, सॄणाति । सीर्णः
सीर्णिः । इति दुर्गादासः ॥
सेक, ऋ ङ गत्याम् । इति कविकल्पद्रुमः ॥
(भ्वा०-आत्म०-सक०-सेट् ।) ऋ, असिसेकत् ।
ङ, सेकते । इति दुर्गादासः ॥
सेकः, पुं, (सिच् + घञ् ।) सेचनम् । तत्-
पर्य्यायः । क्षारः २ । इति हेमचन्द्रः ॥ (यथा,
रघुः । १ । ५१ ।
“सेकान्ते मुनिकन्याभिस्तत्क्षणोज्झितवृक्ष-
कम् ।
विश्वासाय विहङ्गानामालबालाम्बुपायिनाम्॥
तथास्य गुणाः ।
“सेकः शमयतेऽनिलह्वङ्गनसन्धिप्रसाधकः ।
क्षताग्निदग्धाभिहतविघृष्टानां रुजापहः ॥
जलसिक्तस्य वर्द्धन्ते यथा मूलेऽङ्कुरास्तरोः ।
तथा धातुविवृद्धिर्हि स्नेहसिक्तस्य जायते ॥”
इति सुश्रुते चिकित्सास्थाने २४ अध्याये ॥)
सेकपात्रं, क्ली, (सेकाय पात्रम्) जलसेचना-
धारः । सिंउनी इति भाषा । तत्पर्य्यायः ।
सेचनम् २ । इत्यमरः । १ । १० । १३ ॥
सेकिमं, क्ली, (सेकेन निर्वृत्तमिति । सेक + “भाव
प्रत्ययान्तादिमप् वक्तव्यः ।” ४।४।२० । इत्यस्य
वार्त्तिकोक्त्या इमप् ।) मूलकम् । इति हेम-
चन्द्रः ॥ (सेकनिर्वृत्ते, त्रि ॥)

सेक्ता, [ऋ]पुं, (सिञ्चति रेतः । सिच् + तृच् ।)
भर्त्ता । इति हेमचन्द्रः ॥ सेचनकर्त्तरि, त्रि ॥
(यथा, ऋग्वेदे । ३ । ३२ । १५ ।
“सेक्तेव कोशं सिसिचे पिबध्यै ॥”)
सेक्त्रं, क्ली, (सिच्यतेऽनेनेति । सिच् + “दाम्नीशसयु
युजेति ।” ३ । २ । १८२ । इति करणे ष्ट्रन् ।)
सेकपात्रम् । इति सिद्धान्तकौमुदी ॥
सेचकः, पुं, (सिञ्चतीति । सिच् + ण्वुल् ।) मेघः ।
सेककर्त्तरि, त्रि । इति मेदिनी ॥
सेचनं, क्ली, (सिच क्षरणे + ल्युट् ।) क्षरणम् ।
सेकः । (यथा, मार्कण्डेये । ३१ । १३ ।
“भुक्त्वा चाचामतां यच्च जलं यच्चाङ्घ्रिसेचने ।
ब्राह्मणानां तथैवान्ये तेन तृप्तिं प्रयान्ति वै ॥”)
नौकायाः सेकभाजनम् । इति मेदिनी ॥
(अभिषेकः । यथा, महानिर्व्वाणे । २ । ११५ ।
“तद्दशांशेन हवनं तर्पणं तद्दशांशतः ।
सेचनं तद्दशांशेन तद्दशांशेन सुन्दरि ! ॥”)
सेटुः, पुं, फलविशेषः । तरमुज इति भाषा । तत्-
पर्य्यायः । चेलानः २ चित्रफलम् ३ सुखाशः ४
राजतेमिषः ५ लतापनसः ६ नाटाम्रः ७ ।
इति त्रिकाण्डशेषः जटाधरश्च ॥
सेतिका, स्त्री, अयोध्या । इति भूतशुद्धितन्त्रम् ॥
सेतुः, पुं, (सिनोति बध्नाति जलमिति । सिञ्
बन्धने + “सितनिगमिमसीति ।” उणा० १ ।
७० । इति तुन् ।) चेत्रादेरालिः । इत्यमरः ।
२ । १ । १४ ॥ तत्पर्य्यायः । आली २ । इति
भरतः ॥ पूरणः ३ पिण्डलः ४ । इति हारा-
वली ॥ पद्धारः ५ जङ्गालः ६ संवरः ७ । इति
जटाधरः ॥ पिण्डिलः ८ । इति शब्दरत्नावली॥
धरणः ९ । इति त्रिकाण्डशेषः ॥*॥ तद्दानादि-
फलं यथा,—
“सेतुप्रदानादिन्द्रस्य लोकमाप्नोति मानवः ।
प्रपाप्रदानाद्वरुणलोकमाप्नोत्यसंशयम् ॥
संक्रममाणान्तु यः कर्त्ता स स्वर्गं तरते नरः ।
स्वर्गलोके च निवसेदिष्टकासेतुकृत् सदा ॥”
इति मठादिप्रतिष्ठातत्त्वम् ॥*॥
वरुणवृक्षः । इति मेदिनी राजनिर्घण्टश्च ॥
(अस्य पर्य्यायो गुणाश्च यथा,—
“वरुणो वरणः सेतुस्तिक्तशाकोऽग्निदीपनः ।
वरुणः पित्तलो भेदी श्लेष्मकृच्छ्राश्ममारुतान् ॥
निहन्ति गुल्मवातास्रक्रिमींश्चोष्णोऽग्निदीपनः ।
कषायो मधुरस्तिक्तः कटुको रूक्षको लघुः ॥”
इति भावप्रकाशस्य पूर्व्वखण्डे प्रथमे भागे ॥)
प्रणवः । इति तन्त्रसारः ॥ अपि च ।
“मन्त्राणां प्रणवः सेतुस्तत्सेतुः प्रणवः स्मृतः ।
स्रवत्यनोङ्कृतं पूर्व्वं परस्ताच्च विशीर्य्यते ॥
नमस्कारो महामन्त्रो देव इत्युच्यते सुरैः ।
द्विजातीनामयं मन्त्रः शूद्राणां सर्व्वकर्म्मणि ॥
अकारञ्चाप्युकारञ्च मकारञ्च प्रजापतिः ।
वेदत्रयात् समुद्धृत्य प्रणवं निर्म्ममे पुरा ॥
स उदात्तो द्विजातीनां राज्ञां स्यादनुदात्तकः ।
स्वरितश्चोरुजातानां मनसापि तथा स्मरेत् ॥